

Маја Н. Пердан Илић*

ОШ „Вук Караџић“, Бијељина

Јелена Д. Берманов

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Драгана Н. Марић

ОШ „Кнез Иво од Семберије“, Бијељина

дои 10.7251/NSK1701169P

удк 371.311.5

37.026

Прегледни рад

ИНОВИРАЊЕ НАСТАВЕ У КОМБИНОВАНИМ ОДЈЕЉЕЊИМА

Апстракт: Егзистенција комбинованих одјељења данас је реалност великог броја школа, дјеце и наставника и то не само код нас, него и у свијету, те модел васпитно-образовне праксе који се посљедњих година иновира, реafirмише и све више заговара због низа предности које омогућава. Наставник у комбинованом одјељењу је кључ за планирање, пројектовање и управљање различитим активностима за ученике на начин да им задржи пажњу на учење. Дјелотворност и ефикасност заснива се на развијању узбудљивих и подстицајних активности, чије потребе задовољавају модели иновативне наставе. С тога, комбинована одјељења не би смјела бити схватана као реликт прошлости, нити нужно зло усљед неразвијености сеоских подручја, већ прилика да свако дијете добије адекватне услове педагошки обликоване средине за квалитетно образовање у свом сусједству и непосредном природном и социјалном окружењу. У раду је истакнут значај иновирања наставе у комбинованим одјељењима.

Кључне ријечи: комбиновано одјељење, наставник, иновирање наставе

Увод

Иако процеси континуиране миграције из села у градове упућују на економску оправданост гашења малих сеоских школа и комбинованих одјељења, усљед повећаних улагања финансијских средстава у одржавање разуђене мреже сеоских школа, искуства многих земаља свијета, нарочито у посљедњој деценији, показују да је са становишта укупног развоја друштва и економије, далеко више аргумената на страни развоја и јачања цјелокупне концепције сеоског школства.

Незамисливо је планирати ток наставног часа без кориштења иновативних модела у комбинованим одјељењима. „Свјетски стручњаци аргументовано констатују да иновације незадрживо израстају у велику развојну предност једне земље“ (Милијевић, 1999, стр.9). Низ предности које иновације заговарају су и већа побуђеност ученика, као и креативност која долази у први план а „сеоске школе су саме по себи веома интересантно и неистражено подручје унутар типологија школа и школских система“ (Трнавац, 1992, стр.19). Иновације су

---

* maja_perdan@hotmail.com

основни путоказ да школа неће заостајати иза друштвених и технолошких промјена у свијету, а увођење научно потврђених и доказаних иновација је потреба васпитно-образовне праксе како би се унаприједио цјелокупни наставни процес и усвојиле промјене за квалитетнији приступ раду.

Кључан сегмент рада јесу потребе и могућности иновирања наставе у комбинованом одјељењу, компетенције наставника за овакав рад, те иновативни модели и њихов значај у настави у комбинованом одјељењу.

Потребе и могућности иновирања наставе у комбинованим одјељењима

Сама ријеч „иновирање“ представља уношење новина у васпитно-образовни рад. „Сваки нови период и реформски покрет у историји школства уносио је у наставу, у односе на линији наставник-ученик-наставни садржаји, нове елементе, нове комбинације, нове облике и начине рада, само да би допринио што ефикаснијем, рационалнијем и потпунијем остваривању задатака школе. Од тога није било и нема изузетака ни када је ријеч о раду у комбинованом одјељењу“ (Вуковић, 1968, стр. 113). Традиционална настава прилагођена просјечном ученику, прожета фронталним радом, обраћањем наставника и сервирањем готових рјешења, у великој мјери је превазиђена, па се све више јављају потребе да се у наставу уносе иновације које су употпуњене интеракцијом, индивидуализацијом и самосталним стицањем знања од стране самих ученика. Иновације које су се јавиле у посљедњих 50 година усмјерене су на то да се превазиђу ригидности старог система образовања, модернизују средства, облике и методе рада; конкретизују, прилагоде интересовањима и могућностима ученика (Mandić, 1977, стр.9). Познато је да су знања до којих дођу сами ученици много трајнија и квалитетнија и зато настава треба задовољити ученикове потребе.

Када говоримо о комбинованом одјељењу, увођење иновација представља нужност и потребу. Овакав начин рада уноси темпо и динамику у наставу, ученицима је много интересантније радити у условима у којима наставник не диригује и не наређује већ само усмјерава и посматра ученике. У традиционалној настави наставник је тај који поставља своја правила, о свему одлучује сам без сарадње са ученицима, док у иновативним односима наилазимо на сарадњу, демократичност и пружање могућности ученику да одлучује. Комбиновано одјељење је састављено из најмање два или више разреда, ако сваки разред посматрамо као групу, радићемо иновативно. Такав начин рада олакшаће наставнику посао, уколико адекватно запосли ученике и припреми довољно материјала за рад, те омогући ученицима да кооперативно сарађују и напредују.

„Предности таквог рада су велике, а једна од предности је и та што су иновативни облици рада везани за самостални рад ученика који је обавезан у организацији часова у комбинованом одјељењу“ (Rajlić, 2009, стр. 72). Истина је да се иновативна настава мора добро припремити, али резултати који се могу добити су реални показатељи знања ученика и спремности да се унаприједи рад. Познавајући ситуацију у подручним школама у Републици Српској могућност

реализације иновативне наставе није свијетла. Главни разлози су недовољна опремљеност школа материјално-техничком основом, недовољна стручно-методичка оспособљеност и обученост наставника за рад у комбинованом одјељењу, недостатак времена, број ученика у одјељењу и још низ разлога као што је мукотрпна и дуготрајна припрема наставника за овакав начин рада или неспремност наставника на индивидуално усавршавање. „Многе анализе говоре да је један од фактора који негативно дјелују на организацију рада школе њихова материјална основа. То се посебно односи на организацију рада школа са комбинованим одјељењима“ (Шпијуновић, 1998, стр.84).

Могућност „дјеловања школе на овом плану условљено је или ограничено и бројним факторима средине као што су образовни и културни ниво становништва и мали број различитих категорија становништва, низак ниво потреба односно образовних и културних потреба становништва од чега у великој мјери зависи образовна понуда школе; ограниченост културног дјеловања на селу због недостатка материјално -кадровских услова“ (Илић, Николић, Јовановић, 2008, стр. 286). Школа треба да буде природни сегмент сеоске заједнице и сеоског живота својом „отвореношћу“ према локалној средини. Она треба да буде израз интереса локалне заједнице, а да би то постала потребно је створити одређене услове који регулишу однос друштва и школе (ibidem, стр. 287). Могућности примјене иновација су отежавајуће због наведених околности али „без увођења иновација није ни могуће стварати школу која би била уистину револуционарни фактор промјена у друштву. Присуство иновација у школи је неминовност“ (Милијевић, 1993, стр.11). Треба нагласити да је социјална потреба друштва увођење иновација и у условима када то могућности не дозвољавају.

Компетенције наставника за иновирање наставе у комбинованом одјељењу

Појам компетенција „потиче од латинске ријечи *compertere*, што значи мјеродавност, способност или надлежност“ (Клајн, Шипка, 2008, стр.640). Дакле, компетентна особа је мјеродавна и оспособљена за одређену радну дјелатност. У самом објашњењу појма компетенција одмах се учача веза са способностима. Компетенција је можемо рећи доказана способност. „Способност представља могућност да се дјелује или диспозицију која може и не мора бити остварена, а у случају компетенције она мора бити остварена (Сузић, 2000, стр.160). Можемо закључити да код већине аутора појам компетенција подразумјева: особине, знање, способности, вјештине, искуства, ставове и вриједности као међусобно зависне и повезане елементе.

Кључне компетенције се темеље на циљевима који се уграђују у све наставне предмете, највећим дијелом нису везане уз специфична знања из појединих предмета и обавезују већи број или све наставнике на њихово остваривање. Ненад Сузић је дао значајан допринос операционализацији компетенција ученика код нас, те је развио модел „Двадесет осам компетенција за

XXI вијек“ (Сузић, 2005, стр.70) у коме шире расправља о четири групе компетенција: когнитивне, емоционалне, социјалне и радно-акционе. Ради се о новом погледу на компетенције који ће будућност безрезервно потврдити или оповргнути. Компетентност наставника све више постаје главна тема педагогије, јер се покушава истражити и сагледати што потпунији компетенцијски профил учитеља и наставника како би се могла унаприједити његова улога у васпитању и образовању дјецe.

За успјешан рад учитеља потребна је педагошка компетенција у сљедећим подручјима: подручје методологије изградње курикула наставе, подручје организације и вођења одгојнообразовног процеса, подручје обликовања разреда, подручје утврђивања ученикова постигнућа у школи и подручје изградње модела одгојнога партнерства с родитељима (Јурчић, 2012, према Nemet, 2013, стр. 82).

Велики број наставника у нашој и земљама широм свијета ради у комбинованим одјељењима, иако су услови рада више отежавајући него у „чистим“ одјељењима. У условима рада са два, три па чак и четири разреда истовремено, наставник се мора темељно и детаљно припремати, организовати и реализовати наставу тако да постоји константно смјењивање директног и индиректног рада, што представља доста напорнију припрему. Такође, наставници треба да проводе иновативне моделе наставе у свом одјељењу како би повећали квалитет и унаприједили цјелокупни васпитно-образовни рад. Да би један наставник све то могао постићи, треба да посједује одређене опште компетенције: когнитивне (вјештина одабирања информација, разумијевање материје и проблема, брзо проналажење, коришћење и складиштење информација, фабриковање нових идеја); емоционалне (емпатија и алтруизам, истинољубљивост, иновација, отвореност за нове идеје, приступе); социјалне (добра комуникација, уважавање различитости, толеранција, демократија); радно-акционе (познавање струке и професионалности, општеинформатичка писменост, истрајавање на циљевима упркос препрекама или неуспјесима, оптимизам, унутрашња мотивисаност, воља за рад) (Сузић, 2005, стр.70).

Осврнућемо се и на компетенције које су потребне сваком наставнику за иновирање наставе у комбинованом одјељењу, а то су да раду приступа креативно, маштовито и да самостално покреће иницијативу за иновирање наставе; да је у раду увијек оптимистичан а не песимистичан; да развија социјализацију; да подстиче интеракцију и кооперацију; да сваког ученика поштује и прихвата у цјелини без обзира на његове врлине и мане; да је отворен и да прихвата нове идеје и промјене; да је у раду асертиван и комуникативан (Рајлић, 2009). Посебна пажња се посвећује сензибилизацији и стручном припремању наставника, јер је познато да ефекти и одрживост образовних иновација пресудно зависе од наставника (Ђерманов, Косановић, и др. 2012).

Уочавамо да наставници у комбинованом одјељењу треба да посједују стрпљивост, упорност, смиреност, сталоженост, толерантност, духовитост, емпатичност, радозналост, самопоуздање, имагинативност, креативност и комуникативност. Рад у подручној школи захтијева сарадњу и тимски рад са

колегама, као и друге вјештине: рад са ограниченим ресурсима и настојање да их се прикупи још више, самопроцјена својих постигнућа и планова за побољшање школе, подршка од сиромашних и често незаинтересованих родитеља, добијање подршке од локалног вође заједнице (Practical tips for teaching multigrade classes, 2015).

Вишеразредна или комбинована настава се сматра као нежељена стварност већине наставника са једне, а са друге стране се стварају тактике како би се ријешили многобројни проблеми који отежавају рад у овим околностима у које убрајамо и компетентност наставника.

Модел иновативне наставе

Иновативни модели рада у комбинованом одјељењу су разноврсни. Такав начин рада омогућава боље резултате, иновације су интересантне и занимљиве ученицима, мијења се положај дјетета у школи и циљ није само усвајање школског програма, већ развој личности и индивидуалности сваког дјетета. Педагошки смисао иновација у настави у комбинованом одјељењу је у сљедећем: мијења се систем образовања с циљем да буде што флексибилнији, демократичнији и животнији; садржаји наставе се модернизују, више прилагођавају потребама и могућностима ученика; настоји се остварити идеја да се на минимум чињеница развије максимум идеја; развијање способности за даље стицање знања и стваралачки друштвени рад; облици рада се организују у намјери да у наставном раду доминира индивидуалан рад, рад у паровима и рад у малим групама; у настави доминирају оне методе које подстичу ученика на интезиван рад и самостално стицање знања; омогућује се веће индивидуално проучавање и праћење ученика и с тим се уважавају његове способности, темпо и начин рада, интересовања; функција наставника се мијења утолико што је он све мање предавач и испитивач, а све више истраживач, програмер, педагошки дијагностичар, организатор васпитно-образовног рада; ученици се у оваквим условима равномјерно развијају и демократизује се настава и васпитање (Мандић, 1977, стр. 46).

Због обимности и различитости наставних садржаја из садашњег плана и програма осјећа се потреба за иновирањем наставе кроз тандемски рад, рад у групи, примјеном наставних листића, проблемску наставу, наставу различитих нивоа сложености, егземпларну наставу и стваралачке активности.

Тандемски рад у комбинованом одјељењу је лако примјенљив, остварљив и флексибилан. Може се комбиновати са осталим облицима наставног рада како би дао наставнику простор и вријеме за директан рад са другим разредима. Наставник треба пажљиво бирати садржаје које ће ученици реализовати у пару, што ће у многоме зависити од циљева и задатака који се у настави желе постићи. Рад у пару развија навике за сарадњу и прихватање мишљења другог, брже усвајање наставних садржаја, позитивну радну атмосферу, активну позицију ученика и рационално распоређено вријеме за рад. Било да се користи у

комбинацији са неким другим обликом наставног рада или изоловано, интерактивни рад у паровима даје продуктивне резултате, и њиме се значајно могу отклонити слабости традиционалне наставе.

Рад у групи је доста честа појава, нарочито у двојним комбинацијама у којима је могуће због броја ученика формирати двије до три групе у оквиру једног разреда. У комбинованом одјељењу постоји могућност примјене групног рада у комбинацији са традиционалном наставом. „Навикавање ученика да колективно живе и раде у настави не само да је потреба младих већ и друштвена потреба, јер је колективна активност у нашем друштву основни начин живота и рада личности“ (Filipović, 1977, стр. 216). Предности овог облика рада су многобројне: „Има уочљиву мотивациону и социјализацијско-комуникацијску вриједност. Доприноси мисаоно-критичкој вриједности. Уноси динамику у наставу“ (Branković, Pić, 2003, стр. 239). Основни проблем који се јавља везан за овај облик рада у комбинованом одјељењу је тај што учитељ понекад не може да формира групу јер у једном разреду има једног ученика, у другом разреду два итд. Број ученика се константно смањује и јављају се потешкоће у формирању група у комбинованом одјељењу.

Примјена наставних листића пружа широке могућности у погледу самосталног рада ученика, почевши од индивидуализованог, преко групног и тандемског рада до савременијих наставних система у којима је њихова примјена незамјенљива. „Примјена наставних листића у комбинованом одјељењу позитивно утиче на активизацију, мотивацију и осамостаљивање ученика, а тиме их оспособљавамо да самостално уче (Rajlić, 2009, стр.81). Употреба овог наставног средства „је драгоцен извор знања за самосталне активности ученика, при учењу новог градива, вежбању, понављању, систематизацији“ (Jukić, Gajić, 2006, стр.61). Настава различитих нивоа сложености је једна од најпогоднијих за рад у патуљастим школама, она је „теоријски заснован, вапитно-образовни рад наставника и ученика различитих нивоа и структура знања и осталих фактора битних за оптималну унутрашњу диференцијацију колективног наставног рада“ (Branković, Pić, 2003, стр. 262). Овај модел се може успјешно реализовати, јер док учитељ ради са ученицима једног разреда, ученици другог разреда самостално рјешавају задатке који су прилагођени њиховом знању и нивоу сложености. Предност оваковог рада је да ученици индивидуалним темпом постигну свој пуни потенцијал (Little, 2008).

Проблемска настава представља корак у развоју логичког и стваралачког мишљења код ученика. Вилотијевић истиче да „рјешавање проблема је један од видова наставног рада којим се постиже велика мисаона активност ученика. Треба га користити у оним предметима и оним тематским цјелинама у којима за то постоје најбоље могућности. За то су најпогоднији математика и природне науке“ (Вилотијевић, 1999, стр. 247-258), а Пољак истиче да „самостално рјешавање проблема у проблемској настави истодобно значи и мисаоно самовођење ученика до рјешења“ (Poljak, 1982, стр.153). За проблемску наставу можемо рећи да је једна од продуктивнијих модела рада јер омогућава креативан и самосталан рад

ученика у комбинованом одјељењу, а да би ученици успјешно рјешавали проблеме треба да располажу са одговарајућом количином знања јер „рјешавање проблема је највиши облик учења који у случају људског учења прелази у мишљење и стваралаштво“ (Ničković, 1970, стр. 88). Овај модел рада уноси креативност и стваралаштво, доприноси обогаћивању наставног процеса и продукује знање које је трајније, а активност ученика је појачана.

Егземпларна или узорна настава представља иновативни модел гдје се садржаји бирају и обрађују на егземпларан (узоран) начин. За примјену ове наставе карактеристична је смјена директног и индиректног рада. Док учитељ са једним разредом ради директно, други разреди могу да раде на аналогним садржајима. Предности ове наставе јесу осамостаљивање ученика, оспособљавање за самообразовање и самоучење, те даје могућност учитељу за лакшу организацију рада са два и више разреда.

Стваралачке активности су јако занимљиве ученицима у комбинованом одјељењу јер им својом сврхом ослобађају машту и подстичу на креативно мишљење. „Своје стваралачке снаге дијете од најранијег узраста испољава кроз игру. Оно игром креира себе у свијету испољавајући своју креативност“ (Богојевић, 2011, стр.138). Могућност изведбе ових активности у комбинованом одјељењу је пожељна јер учитељ све разреде може спојити и на тај начин организовати стваралачке активности гдје ће сваки ученик самостално доћи до изражаја. Вјжбе које се могу спроводити у оквиру стваралачке активности су разноврсне и могу се остварити по учитељевом креативном избору. Оне подстичу стваралачко мишљење, а оно је „у смислу умјетничког и научног стваралаштва или способности рјешавања проблема један нов начин“ (Kvašček, 1974, стр. 9). Ученици су слободнији, комуникативнији јер их је мало, па из тог разлога учитељ може свакодневно припремати овакве активности, подстицати и усмјеравати их на стваралаштво.

Наведени модели доприносе обогаћивању и иновирању наше педагошке праксе, практично су примјенљиви, рационалнији и креативнији у непосредном раду са ученицима у комбинованим одјељењима. Такође, могу дати одговор на питање како у новим условима треба радити и како креирати васпитно-образовни процес уз активно учешће свих субјеката наставе.

Значај примјене иновативних модела у комбинованом одјељењу

Значај примјене иновативних модела у комбинованом одјељењу огледа се у комуникацији и здравој интеракцији која помаже ученику да развија социјалне способности, да своје намјере усклађује са осталим ученицима како у истом разреду тако и у одјељењу. „Вриједност примјене интеракције је у томе што се у учионици остварују услови за пуну партиципацију ученика, без обзира на националност, боју коже или социјални статус,“ (Сузић и сарадници, 2001, стр. 391). Резултат примјене интеракције је повољна емоционална клима у одјељењу, развијање сарадње међу ученицима, преузимање одговорности од стране ученика

за директан и индиректан рад. Ученици се уче да усаглашавају ставове и сами користе изворе знања. Кроз интеракцију им је омогућена заједничка акција, а рад на задатку подразумијева дискусију, па се уједно тада и развија способност слушања другог, што је од великог значаја у комбинованом одјељењу, јер су приморани слушати не само своје вршњаке већ и другове из осталих разреда. Велика вриједност интеракције се огледа и у томе што омогућава ученицима да наставне садржаје уче заједно и један од другог, као и од наставника. Сваки ученик има свој начин учења, а размјена искустава у интеракцији доприноси честој примјени иновативних модела наставе те богаћењу његове личности.

Комуникација је природна људска потреба па је и „комуникација у образовном процесу одраз свакодневне комуникације“ (Симеуновић и Спасојевић, 2005, стр.254). Поред интраперсоналне, интерперсоналне, групне, вербалне и невербалне комуникације, у комбинованом одјељењу комуникација би се могла сводити на такозване „Ја поруке“, које доприносе бољем разумијевању међусобних односа.

Право питање је: Да ли је наставник спреман да, с циљем остваривања успјешне комуникације и интеракције „ТИ поруке“ трансформише у „ЈА поруке“. Ако је одговор потврдан, онда је наставник спреман да на такав начин каже нешто и о својим осјећањима која изазивају одређено учениково понашање. С обзиром да подручне школе имају мали број учитеља и ученика, овакве поруке могу допринијети још приснијем односу наставник-ученик. „Однос између наставника и ученика темељ је цјелокупног одгојног збивања. Тај однос је добар ако постоји отвореност, брижност, међузависност, самосталност, узајамно задовољење потреба, а све путем успјешне комуникације“ (Mustafičić, 2013) и зато настојање да се Ти-поруке кажу у виду Ја- порука допринијеће да ученици сазнају о томе како се наставник осјећа и како на њега утиче њихово понашање. Ја-поруке нису уперене на личност ученика, већ на процес, поступак, понашање. „Ако наставник упућује Ја-поруке, ученици ће бити спремнији да их уваже и да им изађу у сусрет, умјесто да се бране, љуте и претварају.

Ја-поруке испуњавају три битна услова дјелотворности:

- а) велика је вјероватноћа да ће оне покренути вољу и жељу ученика за промјеном свог понашања;
- б) ове поруке садрже минимум негативног вредновања ученика;
- в) оне, такође не нарушавају односе ученик-наставник“ (Stojaković, 2002, стр. 320).

Ученици највише цијене учитеља са којима су успјели да остваре искрену и блиску комуникацију. Ја-поруке доприносе успостављању блискости и помажу да се учитељи доживе као искрени и отворени људи, а не само као фигуре са којим је ученик провео дио свог одрастања. „Добра комуникација у настави подразумијева такав оквир за извођење васпитно-образовног рада који као кључне циљеве поставља: стварање стимулативне климе у одјељењу да свако успије, стекне самопоуздање, сигурност и наду за оптимистичку будућност“ (Станојловић, 2006, стр. 222).

О значају комуникације не треба пуно дискутовати јер је он и више него очигледан. „Аутори истичу да би у образовању већу пажњу требало посветити вјештинама говорења и слушања, јер се око двије трећине будног времена проводе у комуникацијским активностима које захтијевају способности слушања и говорења“ (Havelka, 1992, стр. 27). Резултат добро организоване школске интеракције је снажна мотивисаност ученика, јер учећи интерактивно дјеча постижу боље резултате.

С правом се може рећи да је успјешна интеракција и комуникација један од основних и најзначајнијих ствари у животу сваког појединца и сваке друштвене групе (ibidem), и од посебног је значаја у раду са ученицима различитог узраста.

Закључак

Вријеме у којем живимо намеће потребу да се свим облицима и модалитетима образовања посвети адекватна пажња како би се сваком појединцу омогућило да се образује квалитетно и у складу са властитим потребама и могућностима. Кључна промјена у савременој улози наставника, је транзиција од онога ко „предаје знање“, ка ономе ко организује и ствара услове да ученици самостално властитим радом и трудом стекну знања. Учење примјеном иновативних модела наставног рада вишеструко мисаоно ангажује ученике, тако да они осим што слушају и пишу забиљешке (рецептивни ниво знања), развијају своје таленте и способности вишег реда које ће им омогућити да усвојена знања на адекватан и креативан начин примијене у пракси. Са компетентним наставником, ученици би стицали знања на разноврсне начине, радом у групи или пару кроз интеракцију и међусобну комуникацију. Ако се реално размотре и оцијене перспективе рада у комбинованом одјељењу, може се извести закључак да у основи прогресивног настојања свих наставника лежи њихово педагошко стваралаштво, а не толико њихова организациона способност. Наставни процес усмјерен развоју ученика је доминантно интеракцијски и комуникацијски процес, чији су најважнији фактори наставник и ученик.

Иновативни модели наставе доприноси постизању веће ефикасности, квалитетнијој очигледности и побуђују интерес ученика. Поред тога, њихов значај се огледа и у томе што доприносе развијању социјалних способности, повољнијој емоционалној клими у одјељењу, развијању сарадње међу ученицима, преузимању одговорности од стране ученика, ученици се уче да усаглашавају ставове и сами користе изворе знања. Рад на задацима подразумијева дискусију, па се уједно тада и развија способност слушања другог. Наставне садржаје уче заједно и један од другог, а не само од наставника, присутна је искрена и блиска комуникација и интеракција са учитељем. Иновативни модели наставе у комбинованим одјељењима се све више афирмишу захваљујући поменутиим предностима, и тако омогућавају да дјеча која живе у малим заједницама добију квалитетно образовање. Ученици чине предуслов добре организације вишеразредне наставе и из тог разлога неопходно је да наставници поштују њихова права. „Експлицитно

су формулисана следећа ученичка права: Сви ученици имају право да уче својим темпом; Сви ученици имају право да добију педагошки третман сразмеран нивоу њихових постигнућа и способности, без обзира на узраст; Сви ученици имају право на развој способности независног и критичког мишљења, на усавршавање вештине откривања и решавања проблема; Сви ученици имају право да се припремају за доживотно учење; Сви ученици имају право да на разноврсне начине и уз помоћ различитих средстава исказују оно шта знају и осећају; Сви ученици имају право на адекватну подршку и охрабрење како би прихватили сопствене и туђе индивидуалне разлике и развили поштовање према себи и према другима (Yewchuk, 1998/99 према: Ђукић, Ђерманов, Косановић, 2012). Оно што је још важно напоменути је да овакав приступ може помоћи и школама и наставницима да служе својим ученицима путем пружања образовања које је у исто вријеме и квалитетно и релевантно за заједницу у којој живе.

Литература

- Berry, C. (2013). *Multigrade teaching: a discussion document*. University of London UK: Institute of Education.
- Богојевић, С. (2011). *Игра и симболизација*. Бања Лука: Комесграфика.
- Bonnie, M. (2000). *Комunikacija sa djecom*. Sarajevo: ABC Fabulas.
- Branković, D. i Ilić, M. (2003). *Osnovi pedagogije*. Banja Luka: Comesgrafika.
- Brust Nemet, M. (2013). *Pedagoške kompetencije ucitelja u sukonstruktiji nastave*. Život i škola br.30, str. 79-95.
- Вилотијевић, М.(1999). *Дидактика I*. Београд: Научна књига – Учитељски факултет.
- Вуковић, Р. (1968). *Рад у комбинованом одјељењу основне школе*. Београд: Завод за издавање уџбеника социјалистичке Републике Србије.
- Ђерманов, Ј., Косановић, М. и други (2012). *Спремност основношколских наставника на стручно усавршавање и ставови према инклузији*. У тематском зборнику „Инклузивно образовање: образовање за све“ (стр.15-39). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Ђукић, М. (2003). *Дидактичке иновације као изазов и избор*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Ђукић, М., Ђерманов, Ј. и Косановић, М. (2012). *Педагошки третман даровитих ученика у инклузивној школи*. У тематском зборнику „Инклузивно образовање: образовање за све“ (стр.61-89). Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.
- Embracing Diversity: Toolkit for creating inclusive, Learning-friendly environments specialized booklet 4. (2015). *Practical Tips for Teaching Multigrade Classes*. Bangkok Office: UNESCO

- Илић, М. (1998). *Настава различитих нивоа сложености*. Београд: Учитељски факултет.
- Илић, М. Николић, Р. и Јовановић, Б. (2008). *Школска педагогија*. Бања Лука: Comesgrafika.
- Клајн, И., Шипка, М.(2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад. Прометеј.
- Кваšчеv, R. (1974). *Razvijanje stvaralačkih sposobnosti kod učenika*. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva.
- Krneta, D. (2006). *Interaktivno učenje i nastava*. Banja Luka: FPDN.
- Little W.A. (2008). *Create pathways to access*. University of London: Consortium for Research on Educational Access.
- Little W.A. (2009). *Multigrade Teaching: challenges and opportunities*. University of Cape Coast.
- Lučić, K. i Matijević, M. (2004). *Nastava u kombiniranim odjelima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mandić, P. (1977). *Inovacije u nastavi*. Sarajevo: IGKRO „Svjetlost“ Zavod za udzbenike.
- Milijević, S. (1993). *Pedagoške inovacije u teoriji i nastavnoj praksi*. Banja Luka: Glas.
- Милијевић, С. (1999). *Иновирање наставе природе и друштва*. Бања Лука: ЈП „Глас српски“.
- Mulryan-Kyne, C. (2005). *Teaching and learning in multigrade classrooms: More questions than answers*. Oideas 51.
- Mustafičić, N. (2013). *Verbalna i neverbalna komunikacija kao najznačajniji faktor u kvalitetnoj interakciji učenik-nastavnik*. 8. Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem „Kvalitet 2013“, Neum.
- Ničković, R. (1970). *Učenje putem rešavanja problema u nastavi*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Poljak, V. (1982). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Prodanović, T. i Ničković, R. (1988). *Didaktika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rajlić, I. (2009). *Inoviranje nastave u kombinovanom odjeljenju*. Banja Luka: Grafid.
- Симеуновић, В. и Спасојевић, П. (2005). *Савремене дидактичке теме*. Бијељина: Педагошки факултет.
- Симеуновић, В. и Спасојевић, П. (2012). *Комбинована одјељења - педагошки изазов савременог система образовања (Како сачувати сеоске „патуљасте“ школе?)*. Бијељина: Нова школа.
- Станојловић, С. (2006). *Дијете у породици и школи*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Stojaković, P. (2002). *Psihologija za nastavnike*. Banja Luka: Grafid.
- Stojaković, P. (2009). *Nastavna pitanja i zadaci u svjetlu stvaralačkih procesa učenja*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbnike i nastavna sredstva.
- Stone J. S. (1994). *Strategies for teaching children in multiage classrooms*. Childhood Education.

- Сузић, Н. и сарадници. (2001). *Интерактивно учење III*. Бања Лука: ТТ-центар.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: ТТ- Centar.
- Сузић, Н. (2000). *Особине наставника и однос ученика према настави*. Учитељски факултет Универзитета у Београду
- Трнавац, Н. (1992). *Мале сеоске школе – шансе за опстанак и даљи развој*. Београд: Дечје новине.
- Filipović, N. (1977). *Didaktika I*. Sarajevo: IGKRO Svjetlost.
- Havelka, N. (1992). *Socijalna percepcija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Шпијуновић, К. (1998). *Организација рада у комбинованом одељењу*. Београд: Филозофски факултет.
- Шпијуновић, К. (2003). *Рационализација рада у комбинованом одељењу*. Ужице: Учитељски факултет.

Maja Perdan Ilić, Jelena Đermanov, Dragana Marić

INOVATION OF TEACHING IN COMBINED CLASSES

Summary

Existence of combined departments today is the reality of a large number of schools, children and teachers not only in our country but also in the world, as well as model of educational practice that has been innovated and reaffirmed in recent years. It is also increasingly advocating due to a number of benefits that it provides. Teacher in combined classes is the key to planning, design and management of different activities for students on their way to keep the attention on learning.

Effectiveness and efficiency is based on the development of exciting and stimulating activities, whose needs is about to please innovative teaching models. Therefore, the combined classes should not be understood as a relic of the past or a necessary evil due to the underdevelopment of rural areas, but the opportunity that each child receives adequate pedagogical conditions of designed environment for quality education in its immediate neighborhood and the natural and social environment. The paper emphasizes the importance of innovating teaching in combined classes.

Keywords: combined class, teacher, teaching innovation